

BIBLIOTHECA HUNGARICO-ESTICA
INSTITUTI LITTERARUM HUNGARICI UNIVERSITATIS TARTUENSIS
DIRECTOR JOSEPHUS GYÖRKE
ED. STEPHANUS DE CSEKEY ET JOSEPHUS GYÖRKE

21

BÄLTIMAADE ORDUAEGSEST MESINDUSEST

F. LINNUS

TARTU 1936

BALTIMAADE ORDUAEGSEST MESINDUSEST

F. LINNUS

23658

TARTU 1936

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“ nr. 1 (1936).

A-10112

Läti Henriku kroonikast (X, 13) leiame 1206. a. alt järgmise teate Toreida liivlaste kohta: „... Sest nad... olid Kaupole, kes neid maha jättes alati võitles koos kristlastega, teinud palju paha, olid lõhkunud tema mesipuud (*arbores apum confregerant*).“

Juba a. 1212 esinevad „mesipuud“ jälle tüli objektina. Nagu kroonik jutustab (XVI, 3), „tõusis suur riid Võnnu orduvendade ja sellal piiskopile alluvate Autine lätlaste vahel, põldude ja mesipuude pärast (*de agris et arboribus apum*),“ mida orduvendid olid lätlastelt ära võtnud. See riid arenes pea kõigi senialistatud lätlaste ja liivlaste mässuks sakslaste vastu ja lõppes, peale rohkeid vahelduva õnnega võitlusi, vastuhakkajate uue alistumisega (XVI, 3–5). Mässu väljakutsujaks saanud tüli lahendati aga vahekohtuga, mille otsusel lätlased said oma mesipuud tagasi ja veel rahalist hüvitust saadud kahjude eest (XVI, 6).

Millised olid need meie lõunanaabrite juures nii silmapaistvat osa etendanud „mesipuud“, selle kohta ei leia me L. H. kroonikast lähemaid andmeid. Samuti puuduvad seal teated mesipuude olemasolust eestlastel. Pöördume seepärast nende küsimuste selgitamiseks kaasaegse — ja ka hilisema — ürikmaterjali poole. Esmajoones pakuvad siin huvi toleleagssed maadejagamise ja piiridemääramise kohta käivad dokumendid, samuti läänituskirjad, hiljem ka ostumüügi lepingud jne.

Võtame vaatluse alla kõigepealt Baltimaade toleleagse „mesipuude“ terminoloogia, mis väheste eranditega on ladinakeelne kuni XIV saj. lõpuni, sealt alates aga alasaksakeelne.

L. H. *arbores apum* on nähtavasti juhuslik termin, kuna ürikmaterjalis teda üldse ei esine. Sedalaadi juhuslikke nimetusi leidub XIII saj. kestel veel muidki, näit. *in... arboribus mellifluis* „mett-

voolavais puudes" (UB¹) I, 238, a. 1252), *mellifluam quercum* „mett-voolava tamme“ (UB I, 80, a. 1226). Ootamata esineb *mellifluas arbores* kord ka veel XVI saj., nimelt nn. Sigismund Augusti privileegis a. 1561²). Sageli nimetatakse mesipuid ka lihtsalt *arbores* „puud“ (näit. UB I, 70, a. 1224; I, 80, a. 1226; I, 78, a. 1226), nagu seda ühel juhul leiame L. H. kroonikaski (XVI, 6).

Kõige tavalisemaks ja n. ü. normaalnimetuseks on aga *arbores melligeræ* „meekandvad puud“. Vanim selle terminiga dokument on teada a. 1253 (UB I, 248), hilisem a. 1388 (LGU³) I, 127). Ka Riia linna maamaksude raamatuis XIV saj-st esineb kõikjal *arbores melligere* [-ae] e. ka ainult *arbores*⁴). Juba XIII saj. keskpaigu leidub esimene alasaksakeelne balti ürik, kus „mesipuid“ mainitakse nimega *honechbome* (UB VI, 3026). Alates XIV saj. keskelt on selle sõna sagedasemaks mitmusevormiks *honnichbome* (näit. UB II, 894), mille kõrval esineb aga terve rida muidki kirjaviise: (pl.) *honichbome*, *honigbeume*, *honigbome*, *honighbome*, *honnichboeme*, *honnigboeme*, *honugbome*, *honnichbome* jne. Haruldane Baltimail, nähtavasti Ida-Preisist laenatud, on nimetus *honnichbewten*⁵), kuna alaksa *immenbome* (LGU I, 63) ja selle paralleelkujud (*ymen bome*, *immen boume*, *immen bome*, *imme bome* jne.) kuuluvad enamikus juba XVI saj-sse. Seega on esimesed (ladinakeelsed) ürikuis esinevad „mesipuude“ nimed pärit aa. 1224 ja 1226, s. o. umb. samast ajast,

¹) UB = F. G. v. Bunge j. t., Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, (1) I—XII ja (2) I—III; Reval 1853 jj.

²) C. Schirren, Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga; Dorpat 1865, lk. 18, § XXI.

³) LGU = H. v. Bruiningk u. N. Busch, Livländische Güterurkunden I—II; Riga 1908, 1923.

⁴) J. G. L. Napier sky, Die *Libri Redituum* der Stadt Riga; Leipzig 1881, lk. 58—61, *passim*.

⁵) Leidub vaid kord, ühes Saksa ordu kõrgemeistri (Preisimaal!) saadiku aruandes a. 1445 (UB X, 171; vrd. ka UB X, 170, kus sama sõna samasisulises aruandes esineb korrumpeeritud kujul *honnichwennde*(?). Sõna *honnichbewte* on kahemõtteline: see võib nii keskaegses kui hilisemas keelepruugis tähendada niihästi kasvavat mesipuid kui pakktaru. — Ühes tunnistajate ülekuulamise aktis a. 1431 (UB VIII, 440) Dundaga (Dondangen) maa-alade kohta tarvitatakse veel teistki erandlikku nime-tust *alveola apum*, mis harilikult tähendab ainult mingit liikuvat (pakk-, õlg- jne.) taru. Kuid ka siin tuleb arvestada asjaolu, et mõlemad dokumendi koostajad on mitte-liivimaalased, kes siinsete olude teadmatuse pärast või lihtsalt harjumusest võisid tarvitada neile tuttavamad kuid siinsetele oludele mittevastavad termini. Et sedalaadi terminoloogilisi libisemisi tõesti juhtub, sellest annab kujuka näite Modena piiskop Wilhelmi vahekohtuotsus Riias 15. III 1226 (UB I, 78), milles leiduv lause *in arboribus quæ sunt in miricis fodiendis ad apes* on Lateraanis, otsuse kinnitamisel paavst Honorius III-nda poolt, asendatud sõnadega *in fodiendis alveariis apum de lignis, quæ sunt in miricis* (LGU I, 7, märk. f). Siin on lõunamail tundmatu kasvav taru kerge käega asendatud tuttavana pakktaruga!

mil kirjutati ka L. H. kroonika⁶⁾. Lõpeb nende (alaksakeelne) mainimine üldiselt XVI saj. II poolel. Viimane läänituskiri, kus esineb sõna *honigbeumen*, on teada a. 1561 (vrd. Brfl.⁷⁾ I, 1502), ka müügi- ja pantimislepinguis neid termineid sellest hiljemini enam ei leidu.

Milline tarutüüp peitub siis kõigi nende nimetuste taga? Võiksimine arvata, et pakkтарu, mida praegu oleme harjunud pidama kõige algelisemaks tarutüübiks. Ometi oleks seda, nagu igat liikuvat taruliiki ladina keeles nimetatud *alvearium* või mõne muu samatüvelise sõnaga (*alveus*, *alveolus*). Ladina *arbor*, nagu ka alaksaksa *bom* „Baum“ tähendab aga kõigepealt elavat, kasvavat puud. Ka sellised nimetused, nagu „meekandev“ e. „mettvoovlav“ sobivad paremini elusale puule kui puupakule. Samuti alaksaksa *honnichbom*, *immenbom* tähendavad eeskätt „kasvavat mesipuud“, kuna pakkтарude kohta oleks tarvitatud *immenstock* vms. Et siin on tegemist mitte liikuvate tarudega, vaid maa küljes kinni olevate „mesipuu-dega“, näitab seegi, et neid orduaegseis dokumentides loeteldakse alati maa külge kuuluvate päraldite hulgas⁸⁾, mitte kunagi äga vallasvarana.

Selgema ettekujutuse saamiseks selliseist kasvavaist mesipuust esitame siin joonise ühest praegu veel tarvitusel olevast „tarupedajast“, nagu neid Võrumaal vähesel määral tänini on säilinud⁹⁾. Nagu joon. 1 näha, on elusa männi (lõuna-) küljele umb. 3 m kõrgusele raiutud 1 m kõrgune ja kämbla laiune avaus, mis kaetud kahe suulauaga. Viimaste taga peitub aga laiem kumer õõnsus, milles pesitsevad mesilased. Suulauad on suletud puupulkadega, kuna nende keskel on rida lennuauke. Nagu läbilõikeis joon. 2 näha, on sellise kasvava taru pesaruumi ehitus täiesti sarnanev pakkтарude omale, ainult õõne läbimõõt on väikesem kui pakkтарudel, et ära hoida puu murdumist tuule käes.

Nagu praegustelt tarupuude omanikelt saadud teated ja läinud sajandi lõpust päritolevad J. Klinge andmed¹⁰⁾ tõendavad, on sellised „mesipuud“ meil viimaseil aastakümneil raiutud peamiselt mändidesse, millel tuulemurru ärahoidmiseks tavaliselt latv maha lõigati. Õonestamist toimetati kas kumerateralise künakirvega või peitliga. Oli olemas selleks ka erilisi suuri kumerpeitleid („tarutuur“), mida tarvitati loomuliku puuõõne laiendamiseks. Meevälja toimus nagu pakkтарustki, suulaudu eest ära võttes ja noaga kõrgi välja lõigates, ainult tuli selleks kärbisega või redeliga üles

⁶⁾ Vrd. H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik I; Tartus 1924, lk. 219.

⁷⁾ Brfl. = F. G. v. Bunge, R. v. Toll j. t., Est- und Livländische Brieflade, I—IV; Reval 1856—1887. Mainitud kohas (Brfl. I, 1502) seisab küll „Honigweiden“, mis on aga ilmne eksitus, kuna originaalis — ordumeister Gothardi läänituskirjas Engelbrecht von der Lippe'le Saka ms. kohta 30. apr. 1561 (ERKA, Kukuruse) on selgesti kirjutatud „honigbeumen“.

⁸⁾ Vt. näit. Eesti alalt P. Johansen, 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert (SB GEG 1930, Tartu 1932), nr. nr. 8, 20, 21, 23.

⁹⁾ Vt. F. Linnus, Metsamesinduse jälgi Eestis („Eesti Mets“ 1935, lk. 424—428); sama, Kasvavad tarud („Mesila“ 1936, lk. 6—8).

¹⁰⁾ J. Klinge, Die Honigbäume des Ostbalticums und die Beutkiefen Westpreussens (Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig, N. F., Bd. X, Hft. 2/3; Danzig 1901, lk. 215—242).

ronida. Veel XIX saj. lõpupoolel oli metsamesinikel tarvitusel ka eriline ronimisnõõr, mida köideti ümber puu nii, et moodustus rida silmuseid, kuhu jalgadega toetudes saadi samm-sammult ülespoole ronida, kuni jõuti pesaruumi kõrguseni¹¹⁾. Kaitseks karude vastu, kes kippusid mesipuid lõhkuma, löödi tüvesse teravaid raudkonkse või riputati pesaruumi kohale puupakk, mis karu poolt eemale lükatuna tagasi kiikus ja kallaletungijale vastu pead löi. Klinge teatel olid XIX saj. lõpul Vastseliina pool

Joon. 1. Kasvav „tarupedajas“ Karula khk. Lõuna-küljelt. Autori ülevõtte järgi a. 1933.

mesinikel tarvitusel ka peremärgid, mis lõigati puukoore sisse. Sellist märgitud mesipuud loeti omanikule kuuluvaks, kuigi puu asus võõral maa-alal, nimelt mõisametsas.

Neid kasvavaid tarusid on Eestis praegu teada ainult 7, kõik Karula ja Rõuge khk. Rohkem on neid järel Lätimaal, eriti Liivi rannikul Kuramaal, end. Dundaga (Dondangen) ja Pope (Popen) mõisade metsades. Need läti-liivi tarupuud on üldjoontes täiesti sarnased ülalkirjeldatud eesti omadega.

¹¹⁾ Vt. Klinge, lk. 227, joon. 2.

Vaatame nüüd selle hilis-etnograafilise tagapõhja valguses orduaegsete Balti tarupuude kohta käivaid kasinaid andmeid.

Ürikuis leiduvad teated ei jäta kahtlust, et puuõnsused, kus mesilasi peeti, olid kunstlikult tehtud. Puude õonestamisest on ürikuis mitmel korral juttu, näit.: *arbores fodere vel quercus incidere; in arboribus... fodiendis ad apes* (UB I, 80, 78) jne. Ladina *fodere* tähendab õieti „kaevama“, millise sõnaga eesti rahvakeelgi puuõonestamist tavaliselt nimetab. Ühel juhul (UB I, 299) mainitakse *arborum melligerarum extructionem item incisionem*, s. o. „mee-kandvate puude valmistamist ja [õõne] sisselõikamist“. Alasaksa-keelseis dokumentides on sagedasem õonestamise nimetus *holen* (LGU I, 368, 412), *hoelen* (LGU I, 672), ka *stoten* (LGU I, 109) või lihtsalt *nye bome maken* (LGU II, 997 jm.), millele Riia maksu-raamatuis vastab ladina *arbores facere*¹²⁾, kuna samas esinev *reparare*¹³⁾ tähendab nähtavasti eeskätt olemasolevate puude kordaseadmist.

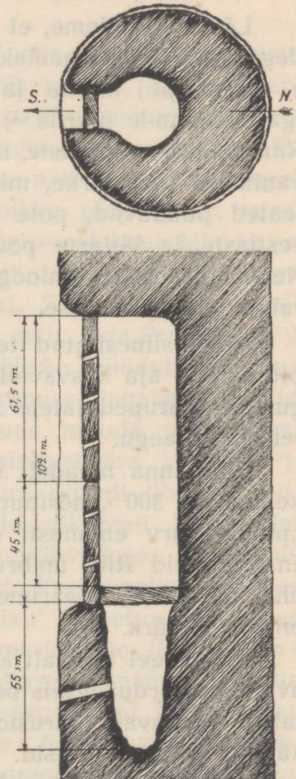
Kahjuks ei leidu meie allikais teateid sellest, millega mesipuude õonestamist toimetati. Hilisemate analoogiate põhjal võime arvata, et selleks tarvitati nii küna-kirvest kui ka tarutuura. Viimane oli sobivam sel juhul, kui puul loomulik õõs oli juba olemas, mida tuli vaid laiendada. Alasaksa *stoten* „lukkama“ sobibki paremini tarutuuraga töötamise nimetuseks (vrd. eestik. „peitliga lükatud kirjad“). Võimalik, et ka ülaltähendatud *extructio* ja *incisio* tähendavad mõlemat eritehnikat, esimene vahest kirvega, teine peitliga õonestamist.

Puuliikidest kuuleme mainitavaid vaid tamme: *quercus incidere; mellifluam quercum* (UB I, 80), *eken immen boum* (LGU II, 217). Et teatavasti tammede arv meie metsades sajandite jooksul on tugevasti vähenenud, pole imestada, et meil neid praegu mesipuuna enam ei leidu. Lätis on kasvavad tammed mesipuudena tuntud aga veel XIX saj.¹⁴⁾

¹²⁾ Napiersky, l. c., *passim*.

¹³⁾ Napiersky, lk. 59, nr. nr. 378, 379, 380.

¹⁴⁾ A. Bielenstein, *Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten I*; St. Petersburg 1907, lk. 189—190.

Joon 2. Eelmise „tarupedaja“ pesaruumi läbilõiked.

Meevõtmisele leiame kaks erinimetust: lad. *ascendere*¹⁵⁾ „tõusma, peale minema, otsa ronima“, millele vastab alasaksa *stigen* e. *styghen* (UB II, 894, vt. ka LGU I, 71), ka *stighen*¹⁶⁾ ja teisena *visitare* „külastama“ > „järelevaatama, revideerima“, mis seega peaks tähendama meevõtmist ennast. Harilikult mainitakse mõlemaid toiminguid „ronimist“ ja „vaatamist“ koos, mis on ka arusaadav, kuna kasvavast puust teisiti ju mett ei võidud kätte saada kui üles ronides.

Lõpuks kuuleme, et kasvavaid mesipuid varustati ka peremärkidega. Riia linna maamaksuderaamatuis on nende nimeks lad. *signum* e. alsks. (pl.) *merke* ja ka märgid ise on joonistatud raamatuisse iga sissekande juurde¹⁷⁾. Need, Napiersky poolt ka trükis avaldatud Riia ümbruse liivlaste mesipuude märgid¹⁸⁾ XIV saj. keskelt ongi vanimaid peremärke, mida tunneme kogu Baltimaailt. Kuigi otsesed teated puuduvad, pole mingit kahtlust, et peremärke tarvitati ka eestlaste ja lätlaste poolt, kus nad on säilinud veel hilise ajani. Neist hilisemaist analoogiaist võime samuti järeldada, et peremärgid raiuti puukoore sisse.

Nagu siinesitatud teated orduaegse mesinduse kohta näitavad, pidid tolle aja kasvavad mesipuud olema üsna sarnased meie praegustele „tarupedajatele“. Ainult nende puude arv oli võrratult suurem kui praegu.

Riia linna maadelt mainitakse näit. XIV saj. kahte liivlast, kel kokku oli 300 „mesipuud“¹⁹⁾, teistel sealseil mesinikkudel kõigub „puude“ arv enamasti esimese poolesaja piirides. On huvitav, et enamik neid Riia ümbruse mesinikke töötas paaristikku koos, kas ühe või mitme „paarimehega“ (*socius*), kel ometi enamasti igal oli oma peremärk.

Nüüd veel lühidalt kasvavate mesipuude esinemisest. Seni trükis avaldatud orduaegseis balti ürikuis leidub umb. 50 sellist, kus mainitakse kasvavaid tarusid, kusjuures ligemale paarkümmend neist käsitavad Eesti alasid. Viimastest vanim on üks Padise kloostri valduste piiridemääramise dokument a. 1257 (UB I, 299). Siin puudub võimalus loetella kõiki vastavaid dokumente ja nende põhjal lähemalt jälgida tarupuude levikut. Tähendame vaid niipalju, et ootamatult suur osa teateid käib Põhja-Eesti, nimelt Harju-, Järva-, Viru- ja Läänemaa kohta, kus metsamesindus juba ammu lõplikult välja surnud, kuna Lõuna-Eestist, kus kasvavad mesipuud säilinud meie päevini, ürikulisi teateid leidub vähem. Muidugi tuleb see vastakäivus ainult meie lünkliku materjali süüks panna. Läti ja

¹⁵⁾ Napiersky, l. c., nr. nr. 374, 375, 384.

¹⁶⁾ Napiersky, nr. 385.

¹⁷⁾ Napiersky, l. c., *passim*.

¹⁸⁾ Osa nendest on reprodutseeritud ka LGU I, 71, märk. „1“.

¹⁹⁾ Napiersky, nr. 381.

liivi aladelt leidub ürikuteateid võrdlemisi ühtlaselt, nii Lõuna-Liivimaalt kui Kuramaalt, kusjuures ometi silmatorkavalt rohkesti mainitakse Riia linna lähemat ümbrust. Selle ala liivi asukad olid nähtavasti tublimaid tolleaegseid mesinikke Baltimail.

Kasvavate mesipuude asukoha üle kuuleme ühes juba varemini mainitud ürikus a. 1226 öeldavat: *in arboribus quae sunt in miricis fodiendis ad apes* „mesilaste jaoks õõnestatud puudes, mis asuvad kanarbikkudes“ (UB I, 78).

Mirica e. merica „kanarbik“ tähendab siin mitte üksi taime ennast, vaid ka maad või metsa, kus kanarbik kasvab, seega kanarbikumetsa, kanarbikupalu. Kanarbik on teatavasti praegugi üks meie tähtsamaid meetaimi, mis annab enamiku sügisest meesaagist. Et seda saaki täielikumalt ära kasustada, veetakse näit. tänini Saksamaal Lüneburgi ümbruses (õlg-) mesipuid kanarbikku pidi kohast teise. Ka meil Eestis leidub teateid pakktarude sügisest kanarbikumetsa viimisest, vähemalt veel XIX saj. algupoolelt. Veel suurem oli aga kanarbiku tähtsus meetaimena vanemal ajal. Sellest tunnistab nii meil²⁰⁾ kui mujal metsamesinduse aladel, näit. Ida-Preisimaal²¹⁾ levinud komme kanarbikukulu kevadeti põlema süüdata, et uus kanarbik paremini kasvaks. Sellise tuletetegemise tagajärjeks olid sagedased metsapõlemised, mis, koos paljude muude põhjustega, sundisidki metsaomanikke lõpuks metsamesindust ära keelama²²⁾.

Kuna mesilastepidamine kasvavais puudes oli nii tihedalt seotud kanarbiku olemasoluga, siis omandabki nii meil kui mujal metsamesinduse aladel *merica* kindla kõrvaltähenduse: mets, mis on kohane mesipuude pidamiseks e. „mesilaste karjamaaks“. Sellises kindla termini tähenduses esinebki „kanarbiku“ nimetus näit. ühes ürikus a. 1379: *cum ... arboribus melligeris, mericis etc.* (P. Johansen, nr. 21). Alates XV saj. on see „mesilaste karjamaa“ mõiste mitmesugustes dokumentides juba üsna sagedane, kuid ladinakeelse nimetuse asemel figureerib alasaksakeelne *honnichweide* (resp. *honichweide*, *honichweyde*, *honighweyde*, *honigweide*, *honigweyde*, *honingk weide*, *honnichweyde*, *honnichweide*, *honnichweude*, *honguweyde*, *honychweide*).

Ülalmainitud Sigismund Aug. privileegis (§ XXI) esineb nimetus *apuum pascua*, mis on nähtavasti otsene „honigweide“ tõlge. Ka ühes dokumendis a. 1354 oletatav „ühismesila“ nimetus (*in mellariis communis*) paistab kahtlasena²³⁾.

Mesilaste karjamaid mainitakse seni trüki avaldatud orduaeg-

²⁰⁾ Klinge, lk. 232—234.

²¹⁾ Dombrowski, Die mittelalterliche Bienenwirtschaft im Erm-lande (Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands, Bd. IX, Hft. 1; Braunsberg 1887, lk. 83—110), lk. 96.

²²⁾ Klinge, lk. 233—234.

²³⁾ LGU I, 78 ja märk. p samas.

seis dokumentides umb. 40 korral. Neist juhtudest käib umb. $\frac{1}{3}$ Eesti ala kohta, nagu „mesipuude“ puhulgi. Ka „karjamaade“ ja „mesipuude“ topograafiline levik on üldjoontes sama, nagu see ongi ootusepärane. Hoopis suurem on ajaline vahe mõlema termini esinemises, sel määral kui see peegeldub dokumentides. XIII ja XIV saj. mainitakse viimaseis pea ainult „mesipuid“, üsna harukorral ka „karjamaid“. Alates XV saj. II-st veerandist esinevad mõlemad tavaliselt kõrvuti. Nii kestab see kuni orduaja lõpuni (1561), mil „mesipuud“ järsku kaovad ürikuist. Mesilaste „karjamaid“ mainitakse aga edasi, kuigi harvemini, ka veel XVII saj. I veerandil (Brfl. II, 346, 347, 352) ja võimalik, et neid esineb hiljemini, kust aga raskem on ülevaadet saada, kuna hilisemaid dokumente vähem on publitseeritud.

Nähtavasti jätkus XIII ja XIV saj. Baltimail muinasajast päritud metsarohkust veel sel määral, et metsamesinduseks sobivaid „karjamaid“, kus kasvas nii kanarbikku kui õonestamiseks kõlbulikke puid, leidis küllaldaselt. Seepärast piirduetaksegi õigusevahekordade reguleerimisel vaid mesipuude kasutamisoiguse kindlustamisega. Juba XV saj. hakkab aga metsapuudus, tänu paar sajandit kestnud hoolimata röövmajandusele, ennast tunda andma²⁴). Selle tagajärjel ilmneb vajadus kindlustada lepinguis jm. ka mesilaste „karjamaid“, seda enam, et viimased tihti asusid nende kasustajate elukohtadest eemal, analoogiliselt heinamaadele, puuraiumispaikadele jne. Et XVI saj. ja hilisemais maapäraldiste loeteludes mainitakse enamasti vaid „karjamaid“, ilma „mesipuudeta“, võib tulla sellest, et viimaseid loeti „karjamaade“ juurde kuuluvaiks ega tasunud end, eriti nende kokkukuivanud arvu tõttu, neid eraldi mainida. On võimalik aga veel teinegi põhjus, nimelt et pakktarude tarvitusele tulles (vt. alamal) neid peeti alguses mitte kodu ümber, vaid endistel „karjamaadel“. Viimased säilitasid seega oma majandusliku tähtsuse kauemini kui kasvavad „mesipuud“ ise.

Et metsamesindus Orduaja lõpul teatud majanduslikku tähtsust ikkagi veel omas, näeme sellestki, et Sigismund Augusti privileegis, milles loeteldud seisuste ja linnade eesõigused, on tehtud reservatsioon nii „karjamaade“ kui „mesipuude“ edasikasutamise kohta vana kombeõiguse alusel (§ XXI). Märkimist väärib aga küll, et seal „mesipuid“ mainitakse alles teisel kohal, „karjamaade“ järel. Viimaste osatähtsus oli siis nähtavasti suurem.

Lõpliku hoobi metsamesindusele andsid Orduriigi langemisest

²⁴) Vrd. O. Daniel, Rückblick auf die Entwicklung des Forstwesens in Eesti (Äratr. Tartu Ülikooli Metsaosakonna toimetustest nr. 10; Tartu 1927), lk. 4 j., samuti G. Vilberg, Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal (Äratr. „VI Eesti Metsanduse Aastaraamatust“; Tartu 1932), lk. 18 j.

kuni Altmarki vaherahuni (1561—1629) kolmveerand sajandit pea katkestamata kestnud sõjad ülevõimu pärast Baltimaal. Need vene-laste, poolakate, rootslaste (ja taanlaste) vahel vahelduva õnnega peetud sõjaretked rüüstasid maa põhjalikult ja tegid suured alad elanikest lausa tühjaks. Sõjapäevil langes muidugi mesipuidki rüü-stamise ohvriks, kuna suur osa jäi peremeheta ja inimeste hoolitsemise puudusel lõhuti karude jm. vaenlaste poolt²⁵). Sõjaolude tõttu rauges ka uute pesade juurdeõõnestamine, kuna kestval metsade-laastamisel vähenes selleks sobivate puude arv. Kõigele sellele lisandus mesinduse-konjunktuuri järsk langus kogu Euroopas XVI saj. II veerandist alates, kuna usupuhastuse tagajärjel laiadel aladel kirikud tarvitasid nüüd palju vähem vahaküünlaid kui katoliku-usu valitsuse päevil, teiselt poolt aga mee kui magusaine ainuvalitsus oli kõigutatud Ameerikast pilliroosuhkru sisseveo alguse tõttu. Sel-line madalkonjunktuur aitas mesinduse langusele veel omalt poolt kaasa.

Samasse XVI sajandisse langeb aga ka suur mesindustehniline murrang Baltimail. Nimelt tulevad siin kasvavate mesipuude asemel üldiselt tarvitusele pakktarud. Viimaste paremus kasvavate mesipuudega võrrelduna seisis selles, et pakktaru oli hõlpsam õõnes-tada kui kasvavat mesipuud, ka oli tema kergem käsitada mee-võtmisel, perehitmisel jm. töödel. Pealegi sai pakktarudeks kasu-tada märksa vähenõudlikumat puumaterjali kui kasvavate tarude jaoks, mis ülalmainitud põlismetsade vähenemise juures oli küllalt mõjuvaks teguriks.

Teateid sellisest muutusest tarutüüpides saame kahest maa-hindamisraamatust XVI ja XVII sajandi piirjoonelt.

Esimene neist on nn. vanim rootsi kataster²⁶), mis valminud a. 1601²⁷). Mesindusest on siin juttu ainult maksustamise seisukohalt, kusjuures 77-st raamatus kirjeldatud Liivi- ja Eestimaa administratiivühikust (Haus) mett mainitakse maksuobjektina 20 korda. Mesipuid endid on nimetatud ainult neljal korral, kusjuures selleks tarvitatakse nimetusi *immen stoeke* (nr. 4, lk. 12) ehk lihtsalt *stock*, pl. *stocke* (nr. 4, lk. 11; nr. 16, lk. 43; nr. 56, lk. 74), mis mõle-mad võivad tähendada ainult pakktaru. Ainsa metsamesinduse mälestisena esineb siin kord „mesilaste karjamaa“ maksusta-

²⁵) Vrd. näit. maailmasõja halvavat mõju Leedus just metsamesindusele: H. Klose, Über Waldbienenzucht in Lithauen (Abhandl. der math.-naturw. Abteilung der Bayer. Akademie der Wissenschaften, Suppl.-Band, 6. — 9. Abh.); München 1925, lk. 344.

²⁶) Th. Schieman, Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands; Reval 1882.

²⁷) A. Korhonen, Rootsi revisjon Baltimaal 1601. aastal (Ajalooline Ajakiri 1926, lk. 1—12, 43—53); samuti A. Korhonen, Michel Jordan (Ajal. Ajak. 1935, lk. 97—118), lk. 109 jj.

mine: „Die honingk weide ist von alters her geschnitten“ (nr. 4, lk. 10, Lemsell).

Teine pea samaaegne allikas on Liivimaa poola revisjoniraamat a. 1599²⁸). Ka seal mainitakse mesipuid vaid möödaminnes, seejuures kasvavad tarupuud esinevad vaid Ludza (Lucyn) ja Daugawpils (Dynembork) ümbruses. Viimases näib puude arv olevat kahane nud umbes poolele endisest. Eesti alalt mainitakse ometi vaid pakk tarusid, nimelt Helmest²⁹).

Mõlemas allikas näeme seega juba osati pakk tarude ülekaalu kasvavate mesipuudega võrreldes. Kuna a. 1561 katkeb ka kasvavate tarude esinemine päraldiste loeteludes, siis võime arvata, et alates XVI saj. II poolelt endine metsapuudes mesilastepidamine üldiselt oli jõudnud juba väljasuremise staadiumi ja teda hakkas asendama mesindus pakk tarudes.

Sellega pole ometi öeldud, et metsamesindus Orduaja lõpust peale oleks hävinud jäljetult. XVIII saj. lõpul näit. ilmub määru seid uute mesipuude õõnestamise keeluga Liivi- ja Eestimaa riigi metsades³⁰). Veel XIX saj. leidub kasvavaid tarusid mitmel pool Eestiski³¹) ja, nagu ülal nägime, on neid üksikuid järel praegugi nii Eestis kui Lätis.

Võib arvata, et ka pakk tarusid peeti alguses harjumuse järgi mitte niivõrd elamute juures kui metsades, lähemal kanarbikumaa dele jm. „karjamaale“. Kaitseks karude vastu tuli mesinikul kas mesila juures karulaval õõseti valvata või asetada ka pakk tarud puude otsa või lavadele, nagu sellest rohkesti teateid on lätlastelt jm.

Puudutame nüüd veel lühidalt õiguslikke nähtusi metsamesin duse alalt.

Nähtavasti oli juba enne maa vallutamist sakslaste poolt Balti maade põliselanikkudel välja kujunenud kindel tavaõigus mesipuude ja meekarjamaade kohta, analoogiliselt metsade, ale- ja jahimaade jm. loodusvarade kasutamisele³²). Selliseid kohalikke tavaõigusi mainitakse orduaegseis ürikuis mitmel juhul, mesindusega ühendu ses näit. kurelaste (*commune ius terrae* UB I, 477), eestlaste (*salvo iure neophitorum* UB VI, 2760) ja liivlaste (*na Lieveschen rechten* LGU I, 109) kohta, kusjuures ka uued maaisandad neid

²⁸) J. Jakubowski i J. Kordzikowski, Polska XVI wieku, t. XIII, *Inflanty, cz. 1* (Zródła dziejowe, XXIV, 1); Warszawa 1915.

²⁹) Samas, lk. 248: *od pnia*. Prof. K. Moszyński (Vilno) lahkel tea tel 18. IV 36 on *pień* alati tähendanud ainult pakk taru, ei kunagi kasva vat mesipuud.

³⁰) Daniel, lk. 29, 31.

³¹) J. L. v. Parrot, *Versuch einer Entwicklung der Sprache etc. der Liwen, Lätten, Eesten*; Berlin 1839, lk. 395; vt. samuti Klinge, lk. 221 j.

³²) Vrd. Vilberg, lk. 3—10.

tavasid respektierisid. Seega võime arvata, et orduaegseis õigusvahekordades teatud määral peegelduvad ka eestlaste, liivlaste jt. kohalike algrahvaste juures enne sakslaste tulekut valitsenud olukorrad. Orduajal, niipalju kui ürikmaterjalist võib järeldada, kuulusid mesinduseks sobivad metsad, hilisema nimetusega „m. karjamaad“, tavaliselt teatud pere- või külakondade ühisvaldusse (UB I, 299; VII, 491; IX, 637 jm.).

Viimaste üksikliikmeil oli aga õigus oma „karjamaal“ vabalt puid „mesipuudeks“ õõnestada ja neid ühes seesolevate peredega oma eraomandiks pidada. Omandiõigust kindlustas koosseisus raaiatud peremärk. Liivimaa rüütliõigus, mille juured võivad ulatuda juba Orduaja algusse³³⁾, loeb võõra mesipuu maharaiumist võrdseks võõrais vetes kalastamisega, piirimärkide rikkumisega jms. ja näeb selle eest karistuseks ette 9 marka³⁴⁾. Kuidas oli neis ühismetsades korraldatud väljalendavate sülemete omandiõigus, sellest pole teateid. Nähtavasti pidi võõraste tühja „mesipuu“ lennanud sülem siirduma puuomaniku valdusse, kusjuures, nagu võib arvata teiste mesindusmaade analoogia ja ka meie hilisemate tavade najal, endisel omanikul oli teatud ulatuses süleme jälitamisõigus.

Huvitav nähtus on ka mesilaste ühispidamine „poolemeestega“, nagu seda nägime Riia linna maa-alalt. Metsamesinduse aladel on see komme muudiski maades üsna sagedane. Kahjuks ei kuule me ürikutest midagi lähemat poolemeeste omavaheliste õiguste ja kohustuste üle.

Keskaegse feodaalse õiguse järgi olid mesilased ühes muude loodusvaradega maahärra ainuomandiks, regaaliks³⁵⁾. Seega algab XIII saj. koos võimualade jaotusega saksa vallutajate vahel ka mesipuude jagamine Ordu, piiskoppide jt. asjaosaliste vahel (UB I, 80 jm.). Seejuures jääb maa päriselanikel alles nende kasutamise õigus senistes piirides (UB I, 477; VI, 2760; LGU I, 63 jm.), kuidugi kümnisemaksmise eeldusega, nagu muudestki saakidest. Ka sel juhul, kui maa ümberjagamiste, läänitamiste jm. omandiõiguslike muudatuste tõttu mesipuud ja meemetsad sattusid uute omanikkude valdusse, säilitasid senised mesipuude kasustajad omad õigused. See komme püsib kogu Orduaja ja ka hiljemini. Eriti kujukalt on see väljendatud Sigismund Augusti privileegis: „Samuti on veel tänini üldine servituut, mille järgi kõikjal üks võib teise maa-alal vabalt pidada mesilaste karjamaid ja mesipuid“ (§ XXI).

Juba XIV sajandist alates püütakse maavaldajate poolt aga seda õigust kitsendada hakata, piirates esmajoones uute puude

³³⁾ G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, I Bd.; Mitau 1802, lk. 22 jj.

³⁴⁾ Samas, lk. 187, cap. CXL.

³⁵⁾ Vrd. Dombrowski, lk. 99 jj.

juurdeõonestamise vabadust (vrd. UB II, 894; LGU I, 119, 368 jm.). Ühtlasi ilmneb ka maksustamise juhtusid võõral maal mesipuude pidamise loa eest. Riia linnamaal asuvate mesipuude kasustamisõiguse eest maksti 1340. a. ümber linnale pool kõigest meest ja vahast³⁶). Ordumeistri vahekohtuotsusega a. 1349 (UB II, 894) vähendati seda maksu $\frac{1}{3}$ -le. A. 1498 esineb pea samal alal üksikjuhuna ka $\frac{1}{4}$ saaki maksumäärana (UB (2) I, 738). Talupoegade maksumäärana läänihärradele mainitakse veel XIV saj. kümnist edasi (LGU I, 119). XVII saj. alul, seega siis juba pakhtarude ajal, on maksumäärad veel enam kõikuvad: esinevad määrad $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{10}$ saagist, veel sagedamini aga kindel annus: 4 naela tarult³⁷).

Kasvatatelt mesipuudelt maksuvõtmist maaomaniku kasuks esineb muide veel XVIII sajandilgi. Maksumääraks Eesti-Liivimaa kroonumetsades oli tol ajal 20—40 kop. puult³⁸).

Juba XIV saj. kuuleme ka ühest tasumaksmise juhust „mesipuude“ võõrandamise (ostu?) eest Riia toomhärade ja Sigulda (Sege-woldi) liivlaste vahel (UB II, 683).

Et maksustatava saagi suurst kindlaks määrata, pidas Riia linn kui suurem maa-alade omanik erilisi ametnikke (lad. *nuncius civitatis*, alsk. *bode*). Meevõtmine võis toimuda ainult nende juuresolekul³⁹), vastasel korral tuli maksta trahvi⁴⁰). Selliseid korraldusi esines keskajal muudiski maades⁴¹), kahjuks pole meil otseseid teateid nende rakendamisest Baltimail väljaspool Riia linna ala.

Ühiste „meekarjamaade“ piirid olid Orduaja alguses nähtavasti veel kaunis ebamäärased. Seepärast tekib XIV saj. alates, kui endine vabade maade ja metsade küllus hakkas vähenema, hulgaliselt tülisid „meekarjamaade“ pärast (UB II, 894; VIII, 440; IX, 637; LGU I, 368, 487 jm.), seda enam, et need meealad tihti olid nende kasustajate elukohtadest eemal. Tülisid tekib mitte üksi naaberkülade ja -läänide vahel, vaid ka välisnaabritega, näit. leedulastega (UB X, 170, 171) ja venelastega (UB X, 214). Üheks sedalaadi tüliobjektiks olid ka Vastseliina ja Pihkva vahelised meemetsad, kus liivimaapoolsed talupojad venelaste rüüstamiste ärahoidmiseks olid sunnitud Pihkva vürstile erilist meemaksu maksma. Nagu teada, kasustasid venelased hiljemini selle maksu maksmatajätmist ettekäändena suure Vene-Liivi sõja algamiseks⁴²).

³⁶) Napiersky, nr. nr. 374—384.

³⁷) Schiemann, nr. nr. 4, 16, 20, 56 jm.

³⁸) Daniel, lk. 29.

³⁹) Napiersky, l. c., nr. nr. 374, 375; vrd. ka nr. 384.

⁴⁰) Klinge, lk. 219.

⁴¹) Vrd. Klinge, lk. 222. Riia olude kohta vt. eriti A. v. Bulmerincq, Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600 (Mitteil. aus der livländ. Geschichte XXI, Riga 1921), lk. 212 jj.

⁴²) H. Kruus, Vene-Liivi sõda; Tartu 1924, lk. 147.

Nagu neist tükisimusistki näha, pidi mesindus Orduajal omama küllalt suure majandusliku tähtsuse. Sellest tunnistab näit. ka „m. karjamaade“ esinemine eriläänitusobjektina (UB VII, 491 > X, 219; LGU II, 874). XIII saj. dokumentides esinevad „mesipuud“ päraldiste loeteludes üsna silmapaistval kohal, nihkudes hiljemini vähehaaval tahapoole. Siinkohal puudub meil võimalus minna üksikasjadesse, tähendame vaid niipalju, et kirikute suur vahatarvitus mesindust ka Baltimail peale kristianiseerimist pidi eriti soodustama. Meest valmistatud mõdu jõid peale pärisrahvaste rohkel määral ka uued maaisandad⁴³⁾. Et nii mett kui vaha maal oli rohkesti liikvel, tõendab seegi, et neid kasustati maksuvahendina lõivude, trahvide jne. õiendamiseks kogu Orduajal (näit. UB I, 270; LGU II, 116, 171, 224, 442 jne.).

Saagi suuruse kohta puuduvad otsesed andmed. Riia linna meetulud XIV ja XV saj. kestel, millede kohta meil teateid olemas⁴⁴⁾, on kaunis kõikuvad, pealegi ei tea me täpsat iga-aastast peredega puude arvu. Arvates, et a. 1600 ümber mainitav 4-naelane maksumäär oleks arvestatud kümnisena, peaks tollaegne pakktaru keskmine aastasaak võrduma umb. ühele puudale. Klinge arvates pidi metsamesinduse ajastul saak olema märksa kõrgem kui praeguses kodumesinduses, tänu mitmesugustele looduslikele soodustustele⁴⁵⁾.

Kokkuvõttes võime öelda, et Baltimail kogu Orduaja kestel valitsevaks mesindusviisiks oli „metsamesindus“ kasvavais puudes. XVI saj. tulevad tarvitusele pakktarud. Et viimaseid üksiknähtusena võis esineda vareminigi, see on mõeldav, kuid ürikmaterjal on selleks kindlaid tõendeid. Metsarikkamais kohtades püsis aga metsamesindus paiguti edasi, ja viimased mälestised sellest püsivad nii Eesti kui Läti-Liivi alal veel tänapäev.

Seejuures tuleb pidada silmas, et mesilastepidamine kasvavais puudes pidi olema Baltimail tarvitusel juba ammu enne Orduaega. Laiadel aladel Kesk- ja Ida-Euroopas, kaasaarvatud ka Baltimaad, oli see mesindusviis tarvitusel juba enne meie ajaarvamise algust⁴⁶⁾ ja soome-ugri rahvaist, kellede hulka Baltimaade algasukaist kuuluvad liivlased ja eestlased, võib mitmel põhjusel arvata, et neile metsamesindus oli tuntud juba umb. a. 1000 e. Kr. või vareminigi⁴⁷⁾.

⁴³⁾ Vrd. Klinge, lk. 222 j.

⁴⁴⁾ Vt. [J. Ch. Brotze], Einige Nachrichten von den ehemaligen Honigbäumen bey Riga (Neue Nordische Miscellaneen von A. W. Hupel, XVII Stück; Riga 1797, lk. 133—140), lk. 137—139.

⁴⁵⁾ Klinge, lk. 231 jj.

⁴⁶⁾ H. Klose, Über die alte Waldbienenwirtschaft in Westpreussen (Beiträge zur Naturdenkmalpflege, XIV, 4); Neudamm 1931, lk. 302 jj.

⁴⁷⁾ Vrd. A. Hämäläinen, Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern (Journal de la Société Finno-ougrienne XLVII, 1); Helsinki 1935, lk. 32.

Et metsamesindusel siin pidid olema vanad traditsioonid, tõendab seegi, et sakslased meie maale tulles ees leitava metsamesinduse kogu tema korraldustega jätsid püsima, piirdudes vaid maksustamisega.

Seega moodustab Orduaeg vaid ühe episoodi metsamesinduse pikast ajaloo, õieti selle viimase hülgeaja enne kodumesinduse tekkimist Baltimail.

F. Linnus.

Referat.

Über die ordenszeitliche Bienenzucht im Ostbaltikum.

Auf Grund des urkundlichen Materials aus der Ordenszeit (Anf. des XIII Jhr. bis 1561) versucht der Verfasser, eine Übersicht über die damalige Bienenzucht im Ostbaltikum zu geben. Es handelt sich dabei um die sog. Waldbienenzucht in wachsenden Honigbäumen (*arbores melligeræ* etc.), welche in geringer Anzahl noch jetzt wie bei den Esten (Abb. 1, 2), so auch bei den Letten und Liven angetroffen werden können. Schon damals wurden die Bienenbäume künstlich ausgehöhlt und mit den Hausmarken (*signa*) des Besitzers versehen. Als die geeignetste Baumart zu diesem Zweck wird die Eiche bezeichnet. Die Honigbäume standen auf den „Honigweiden“, d. h. in Wäldern, wo es reichlich Heidekraut gab. Die Honigweiden waren Gemeingut der Sippen od. Dorfgemeinschaften. Auch die Bienenbäume wurden öfters von zwei Imkern gemeinsam (cfr. *socius*) bewirtschaftet. Noch im XIV Jhr. gab es Imkerpaare, die bis an 300 solcher Bienenbäume besaßen.

Die Waldbienenzucht musste also damals eine recht grosse wirtschaftliche Bedeutung haben. Davon zeugen auch die blutigen Streitfälle der Letten u. Liven mit den deutschen Eroberern zu Anfang des XIII Jhr. wegen der Bienenbäume, worüber in der Chronik Heinrichs von Lettland berichtet wird (X, 13; XVI, 3—6).

Die Waldbienenzucht bei den indigenen Völkern des Ostbaltikums hatte schon zu Beginn der Ordenszeit etwa 2000 Jahre hinter sich und dürfte also schon damals ihren Höhepunkt erreicht haben. Darum haben auch die deutschen Eroberer die Waldbienenzucht hier fast unberührt gelassen, sogar mit allen Gewohnheitsrechten, die sich bereits ausgebildet hatten. Nur der Zehnte wurde auch von der Produkten der Bienenzucht erhoben. Nach 1561 werden die Honigbäume in den Urkunden nicht mehr erwähnt, und um das Jahr 1600 treten schon Klotzbeuten auf (s. Anm. 26, 28). Wahrscheinlich wurden auch diese anfangs auf den alten Honigweiden beibehalten.

Die Alleinherrschaft der Waldbienenzucht ist im Ostbaltikum also in der II Hälfte des XVI Jhr. gebrochen worden. Als Gründe dienten dazu fast ein ganzes Jahrhundert ununterbrochen dauernde Kriege, dann die Vernichtung der ehemaligen Urwälder und zuletzt die allgemeine Krise der Bienenzucht in Europa wegen der Reformation. In walddreicheren Gegenden, wie an der kurländischen Küste und in SO-Estland hat sich die Waldbienenzucht noch bis ins XIX Jhr. hinein erhalten, und die letzten Reste davon sieht man noch heutzutage.

A-10112

u